

**Manzum Sözlük Geleneğinde Eğiticilik ve
Öğreticilik:
Gencî'nin *Lugat-i Genc-i Le'âl* Örneği***

Cemal BAYAK**

Dil sâf ol, özüñ sevdire, fânî mi degil dünyâ

Gencî

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Recieved: 16 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Eylül / September 2020

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Sözlük yazımı Sümerler, Çinliler, Hintliler ve Yunanlılar gibi kadim kültürlerde milattan önceki tarihlere kadar uzanmaktadır. Bu eserlerin tek dil ve çok dilli örneklerinden hangisinin önce başladığı tartışma konusudur. Sözlüklerin, başta dini olmak üzere, eğitim, ticaret vb. birçok amaca yönelik farklı ihtiyaçlardan doğdukları görülmektedir. Bu süreçte sözlük yazımında şiirin gücünden de faydalanmaya yönelindiği ve farklı kültürlerde çok sayıda manzum sözlük yazıldığı görülmektedir.

* Bu yazı 2. Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 28 Eylül-01 Ekim 2017) sunulan 'Manzum Sözlüklerde Eğitsel ve Pedagojik Düşünceler: Lügat-i Genc-i Le'âl Örneği' isimli bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** **Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Denizli, Türkiye. cbayak@gmail.com.**
<https://orcid.org/0000.0001.9460.3460>

*Manzum Sözlük Geleneğinde Eğitcilik ve Öğreticilik:
Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl Örneği*

Manzum sözlük yazma geleneğinin gelişmesinde asıl etken şairlerin sanat yeteneklerini sergileme arayışı olmuştur. Ancak manzum sözlük yazmanın zorluğu dolayısıyla bu türde eser veren şairlerin sayısı azdır. Bu durum onlara edebiyat tarihinde ayrıcalıklı bir yer kazandırmaktadır. Sözlüklerin öncelikli kullanıcılarının çocuklar olması dolayısıyla bu metinlerin kelime ve dil bilgisi öğretme yanında okuyucularını kişilik yönüyle de geliştirme ve eğitmeyi amaçladıkları; bu yönleriyle de diğer edebi metinlerle benzer nitelikler kazandıkları görülmektedir.

Bu yazıda önce manzum sözlük yazımı geleneği, daha sonra 17. yüzyıl şairlerimizden Gencî ve eseri *Lugat-i Genc-i Le'âl* tanıtılacaktır. Yazının son bölümünde bu eserde yer alan eğitici ve öğretici düşünceler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Pîr Mehmed Gencî, Lugat-i Genc-i Le'âl, Manzum sözlük yazma geleneği.*

Educating and Teaching in Verse Dictionary Tradition: Gencî's Lugat-i Genc-i Le'âl Example

Abstract: Dictionaries date back to pre-Christ in ancient cultures such as Sumerians, Chinese, Indians, and Greeks. It is a matter of debate which of the single language and multilingual examples of these works started first. It seems that they arise from different needs for many purposes like religious, education, trade. In this process, many verse dictionaries were written in different cultures, which tended to benefit from the power of poetry in

dictionary writing. The main factor in the development of this tradition has been the poets' quest to display their artistic talents. However, due to the difficulty of writing verse dictionaries, the number of poets who produced such works are few and this gives them a privileged place in the history of literature. Since the primary users of dictionaries are children, it is seen that these texts aim to educate their readers in terms of personality as well as teaching vocabulary and grammar, thus they have got similar qualities with other literary texts in these aspects.

In this article, first the tradition of verse dictionary writing, then Gencî, one of our 17th century poets and his work *Lugat-i Genc-i Le'âl*, will be introduced. In the last part of the article, the educational and instructive thoughts in this work will be discussed.

Keywords: *Pîr Mehmed Gencî, Lugat-i Genc-i Le'âl, verse dictionary tradition.*

1. Manzum Sözlük Yazma Geleneği

İslam öncesi Arap toplumunda şiirin gördüğü büyük ilgi dilde zenginleşme getirdi. Kur'an'ın vahy edilmesiyle beraber onun dilindeki öğelerin anlaşılması ihtiyacı Arapçanın grameri ve sözlüklerinin yazılması çalışmalarının ortaya çıkmasını sağladı. Bu sebeple Arapça ilk sözlüklerin *garîbü'l-Kur'ân* adı verilen, Kur'an'daki anlaşılmasında güçlük bulunan kelimeleri bir araya getiren eserler oldukları görülmektedir. Bu alandaki ilk çalışma İbn Abbas'ın *Garîbü'l-Kur'ân*'ıdır (Durmuş, 2009: 398). Bunu, benzeri durumdaki hadis metinlerindeki kelimeler için yazılan *garîbü'l-*

*hadîs*ler takip etmiştir. Bunları Kur'an, hadis ve diğer dini konular ve dilin genelini kapsayan çok çeşitli sözlükler izlemiştir.

Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) kaleme aldığı *Kitâbu'l- 'Ayn* isimli eseri bilinen genel kapsamlı ilk Arapça sözlüktür (Durmuş, 2009: 401).¹ Pehlevîce ve Hintçe yazılmış eserlerin Arapçaya tercüme edilme çalışmaları Arapça-Farsça sözlüklerin de yazılmasına yol açmıştır. Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî'nin (ö. 213/828) *Kitâbu Cîm* isimli eseri bu türün ilk örneklerindedir. Farklı alanlarda ve çeşitli yapılarda, alfabetik, konu ve kafiye vb. Arapça çok sayıda sözlük kaleme alınmıştır. 1990'lı yıllara kadar yazıldığı tespit edilen 140'a yakın alanda 820 civarındaki sözlükle çok zengin bir Arapça sözlük yazma geleneğinin günümüze kadar geldiği görülmektedir. (Öz, 1996: 2-17; Öz, 2010: 29).

Farsçadan Farsçaya ilk sözlüğü 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılın başlarında yaşayan Ebû İsâ b. Alî b. İsâ b. Dâvûd kaleme almıştır. Farsça ilk kapsamlı sözlük Esedî-i Tûsî'nin (ö. 465/1073) *Lugat-ı Fûrs (Ferheng-i Esedî)* adlı eseridir (Yazıcı, 2009: 401). Türkçe ilk sözlük, Kaşgarlı Mahmud'un 1072'de tamamladığı *Dîvânü Lugâti't-Türk* isimli eserinde yer almaktadır. Kaşgarlı, o dönemdeki sözlük yazma geleneğinde dilin gramerini de verme geleneği doğrultusunda eserini Türkçenin grameri ile birlikte kaleme aldı. Eserdeki sözlük Türkçenin bilinen ilk iki dilli

---

¹ Arapça sözlük yazma geleneği için bk. Durmuş, agm; Öz, 2010: 20-28.

sözlüğüdür (Akün, 2002: 10). Bu süreçte gerek Farsça gerekse Türkçe çok zengin bir sözlük yazma geleneği oluşmuştur.²

Şiirin akılda kolay kalması, sürükleyiciliği vb. sebeplerle manzum sözlük yazımı tarihin eski çağlarından itibaren görülmektedir. Bu tür eserlerin ilk örneklerinin rastlandığı dillerden birisi de Sanskritçedir (Kocapınar, 2015: 132). Bununla beraber, manzum sözlük yazmanın diğer edebi türlerdeki eserlere kıyasla daha zor olması ve daha farklı bir yetenek ve beceri istemesi sebebiyle, bu türdeki eserlerin sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Bu durum edebiyat tarihimizde manzum sözlük yazan şairlere farklı bir yer kazandırmaktadır. Manzum sözlük kaleme almanın zorluğunu Gencî de bizzat, "*Hayli zahmetdir lugat nazm eylemek*" (b. 47) (Pîr Mehmed Gencî, 2016: 60) ifadesiyle dile getirmekte ve böylece sanatçılığının dikkate alınması gerektiğini ima ettiği görülmektedir.

Sanatın rekabetçi olması birçok şairi bu türde de eser yazmaya yöneltmiştir. Şairler sanat yeteneklerini sergileme ve farklılaşma arayışlarını manzum sözlük türünde de sergilemeye çalışmışlardır. İslam dünyasında ilk olarak Arapçada kaleme alınan manzum sözlükler, Farsça ve Türkçe olarak da yazılmaya başlanmış ve bu çeşitlenme Boşnakça, Bulgarca, Fransızca gibi çeşitli dillerle devam etmiştir. Sanatçıların özgünlük arayışı onları sadece iki dilli değil, Yûsuf'un *Nisâb-ı Şeş Zebân*'ı (Mes'ûd Lutfî

² Farsça sözlük yazma geleneği için bk. Yazıcı, agm; Öz, 1996: 18-37; Öz, 2010: 29-39. Türkçe sözlük yazma geleneği için bk. Yazıcı, agm; Öz, 1996: 37-43; Öz, 2010: 40-44; Topaloğlu ve Kaçalın, 2009: 402-414; Yavuzarslan, 2009; İlhan, 2007.

Efendi, 2013: 15) gibi beş farklı dili içeren manzum sözlük yazmaya varacak kadar çeşitliliği ve bu türdeki zenginleşmeyi sağlamıştır.

Arapça ilk manzum sözlüklerin kaside tarzında kaleme alındığı görülmektedir. Yemenli şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î'nin (ö. 480/1087) *Kaydü'l-Evâbid*'i bu tarzda ilk eserlerdendir. Edib Natanazzî'nin (ö. 499/1106) *Düstûru'l-Luga* ve *Kitâbu'l-Halâs*'ı Farsçadan Arapçaya ve Bedrüddin Ebû Mesud (Mahmud) b. Ebî Bekr el-Ferâhî'nin (ö. 640/1242-43) *Nisâbu's-Sıbyân* isimli eseri Arapçadan Farsçaya iki dilli ilk manzum sözlüklerdir. *Nisâbu's-Sıbyân* büyük ilgi görmüş, birçok baskısı yapılmış ve şerhi yazılmıştır.

Anadolu sahasında yazılan ilk manzum sözlük isimleri ise şunlardır: İlk Arapça-Farsça sözlük Şükrullah b. Şemsüddin Ahmed b. Seyfüddin Zekeriyâ'nın 640/1242-43'te te'lif ettiği *Zühretü'l-Edeb*'idir. İlk Arapça-Türkçe sözlük İbn Melek'in 795/1392'de kaleme aldığı *Ferişteoğlu Lugatı*'dır. Farsça-Türkçe ilk sözlük Hüsâm b. Hüseyin-i Konevî'nin 802/1399-1400'te bitirdiği *Tuhfe-i Hüsamî ez-Mültekât-ı Sâmî ve Esâmî* isimli kitabıdır. İslam kültürünün üç büyük dili olan Arapça-Farsça-Türkçe kelimeleri içeren ilk sözlük ise Bahâüddin Magalkaravî'nin 827/1424'de tamamladığı *U'cubetü'l-Garâyib fî Nazmi'l-Cevâhiri'l-Acâyib* isimli eseridir.

İslam kültürünün üç büyük dili dışındaki dillerde de çok sayıda iki ve üç dilli manzum sözlük kaleme alınmıştır. Türkçe-Fransızca, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça, Türkçe-Bulgarca,

Türkçe-Ermenice gibi iki dilli, Urduca-Farsça-Arapça-Türkçe gibi dört dilli ve Türkçe-Farsça-Arapça-Afganca-Hintçe gibi beş dilli manzum sözlükler tertip edilmiştir. Ahmed-i Dâ'î'nin (ö. 824/1421'den sonra) Gaznevî şairlerinden Reşidüddin Vatvat'ın (ö. 573/1177) *Hamd ü Senâ, Nukûdü'z-Zevâhir ve Ukûdü'l-Cevâhir* isimleriyle kaydedilen Arapça-Farsça sözlüğünü kısaltıp manzum olarak (Özdemir, 2015: 20) 1413-1415 yılları arasında kaleme aldığı eser (Özdemir, 2015: 23) bu türdeki ilginç çalışmalardan birisini oluşturmaktadır. Kusûrî Ömer Efendi'nin 1126/1714'de kaleme aldığı *Tuhfe-i Kusûrî* isimli eseri, farklılaşma arayışının en ilginç örneklerinden birisi olarak kabul edilebilir. Kusûrî bu eserinde, şiirler üzerinde yapılan tazmîn etme geleneğini İbrahim Şâhidî Dede'nin, *Tuhfe-i Şâhidî* isimli eserinin tamamına uygulamış, böylece benzeri az görülen bir eser ortaya koymuştur (Kusûrî Ömer Efendi, 2002). Bugün elimizde Türkçenin farklı sahaslarında kaleme alınmış 100 kadar manzum sözlük bulunmaktadır (Akt. Mes'ûd Lutfî Efendi, 2013: 10). Bunların 50 kadarını Anadolu sahasında yazılan manzum sözlükler oluşturmaktadır.³

Eski Hindistan'da manzum sözlükler yanında şairlerin şiir yazmasına kolaylık sağlama amaçlı özel sözlükler de kaleme alınıyordu (Kocapınar, 2015: 132). Hintçeden Arapçaya tercüme edilen sözlüklerin Arapça sözlük yazımının tür ve içeriğini de

---

³ Türkçenin farklı dillerle yazılan manzum sözlüklerinin listeleri için bk. (Mes'ûd Lutfî Efendi, 2013: 10-16).

etkilediği; manzum sözlük yazma kadar edebî amaçlı sözlük tertip etmede de ilham kaynağı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Manzum sözlüklere dil öğretiminde önemli görevler yüklendiği görülmektedir. Bu eserler dil öğrenimini kolaylaştırma, süresini kısaltma ve kelimelerin karşılıklarıyla birlikte ezberlenmesini sağlamaları yönüyle bir ders kitabı kimliği taşımaktadırlar. Bu sözlüklerin şiirle ilgilenenlerin kendilerini geliştirmelerine katkıda bulunması da onlara duyulan ilgiyi artırmış, onların gramer kaideleri ve vezin öğretiminde de kullanılması düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şairlerin eserlerinin “sebeb-i te’lif” bölümlerinde eserlerini kaleme alma amacı olarak bu hususu özellikle dile getirdikleri görülmektedir. Şairlerin yukarıdakiler yanında, bu eserleri yazmada dile getirdikleri amaçlar arasında hayırla yâd edilme ve dolayısıyla unutulmama arzusu üzerinde en çok durulan konular arasındadır.

Sözlüklerin asıl okuyucusunun öğrenme çağındaki çocukların olması dolayısıyla bu eserlerin kelime ve dil öğretme kadar okuyucularını kişilik yönüyle de eğitmeyi amaçladıkları görülmektedir. Bu amaçla müellifin eserin mukaddimesinde, kıt'aların genellikle baş ve sonlarında ve hâtime kısımlarında okuyucuyu eğitici ve öğretici düşüncelere yer verdikleri görülmektedirler. Manzum sözlükler bu yönleriyle dönemlerinin kültür ve sanat anlayışını yansıttıkları gibi eğitim anlayışını da bize aktarmaktadırlar.

Manzum sözlükler için *lugat*, *tuhfe*, *manzûme* gibi bir nevi bu türün tanımı haline gelen isimlerin kullanıldığı ve üç bölüm

olarak düzenlendikleri görülmektedir. Başta mesnevi tarzında bir mukaddime/dîbâce bulunmaktadır. Burada Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât ve selâmdan sonra şairin eserini kaleme alma sebebi, eserin yapısı, ona verdiği isim, ebced hesabıyla te'lif tarihi, bir şahsa sunulacaksa o kişi ve müellifin kendisi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde dil öğrenmenin faydalarının da dile getirildiği görülmektedir.

Dîbâceyi sözlük bölümü takip etmektedir. Burada 'parça', 'bölüm' anlamında 'kıt'a' ismiyle ve çoğunlukla nazm, mesnevi, müstezâd, terkib-i bend gibi çeşitli nazım şekillerinde kaleme alınan çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bu kıt'aların farklı vezinlerle yazıldığı ve bir eserde çok sayıda vezin kullanıldığı, kıt'aların baş veya sonlarında onun vezninin kaydedildiği görülmektedir. Kıt'aların başında onların içeriğini anlatan mensur başlıklar bulunmaktadır. Eserlerdeki kıt'a ve kıt'alardaki beyit sayıları ve verilen kelime miktarları farklılık göstermektedir. Kıt'a ve beyit sayıları iki dilli sözlüklerde, üç dilli sözlüklerdekinden daha azdır. Kıt'aların sayıları 10-100 arasında, kıt'aların beyit sayılarının 2-218 ve eserlerdeki toplam beyit sayılarının da 104-1300 arasında olduğu görülmektedir.

Bu sözlüklerde yer alan kelimelerin, şair ve ediplerin nesir ve nazımda kullandıkları kelimelerden olması, az kullanılan kelimelerden olmaması, fesahat ve belagate uygun olmaları gözetilmektedir. Bu sözlüklerdeki kelime sayılarının genellikle 500 ile 3000 arasında olduğu, bazı yazarların bu sayıları eserlerinde verdikleri görülmektedir. Bu rakamdan çok daha fazla kelimeye

yer veren eserler de bulunmaktadır. Sözlüklerde genellikle fiil, isim ve sıfatlara yer verilmekle beraber, kelime grupları ve cümleler de bulunabilmektedir. Bu eserlerde belirli konulardaki kelimelerden oluşan kıt'aların da tertip edildiği görölmektedir. Bazı eserlerde ise dini, tasavvufi ıstıhlara, edebi bilgi ve sanatlara da yer verilebilmektedir.

Sözlüklerin üçüncü bölümü olan hâtime kısmı genellikle mesnevi tarzı bir şiirle kaleme alınmıştır. Burada bazı eserlerde ebced hesabı ile ilgili bilgiler de verilebilmektedir.

2. Pîr Mehmed Gencî

Pîr Mehmed Gencî ismi, *Lugat-i Genc-i Le'âl*'de eserin müellifi olarak sadece bir yerde, 609 ve 610. beyitlerde bulunmaktadır:

Nâzım-ı **Tuhfe** ya'nî **Genc-i Le'âl**⁴
'Abd-i hâlis fu'âd-ı ehl-i kemâl
Ma'rifet genciniñ güher-senci
Hâk-i pâ **Pîr Muhammed-i Gencî**

Bu ifadeden şairin *Gencî* mahlasını kullandığı da görölmektedir. Şair ismini bir defa kaydetmekle beraber mahlasını bir başka beyitte daha, eserin mukaddime bölümündeki 38. beyitte de vermektedir.

---

⁴ Eserin bilinen bu tek nüshası harekelidir. Burada eserden alınan metinlerdeki ünlüler nüshadaki hareketler doğrultusunda yazıldı. Eser yayınlanmıştır: *Pîr Mehmed Gencî*, 2016. Bu çalışmada verilen beyit numaraları bu yayından alınmıştır.

Bes bu cem‘a vâzı‘-ı kilk-i sefir
Hâk-i pâ-yı ehl-i dil **Gencî** fakîr

Gencî mahlaslı Mehmed isminde bir şairle ilgili bilgi sadece *Tezkire-i Rızâ*'da bulunmaktadır. Burada şairle ilgili verilen bilgi,

"*Kayseri'yyeden Mehmed Çelebi'dür. Erbâb-ı fazl u belâgatüñ güzîdesi ve şu‘arâ-yı zevi‘l-i‘tibâruñ zübdesi bir şâ‘ir u belîg-i yegâne idi ki nazm u nesrde akrânı nâdir ve her fennüñ icâdına kâdirdür. Bu ebyât zâde-i tab‘-ı latîfleridür.*

Erbâb-ı tab‘a nakl-i nevâ-sâzdur sözüm

Meclisde sanma mûris-i hamyâzedür sözüm

Bâg-ı belâgat içre eger nahl-i bârdur

Vâr ise cümleden yine mümtâzdur sözüm

1058 (1648)'de *vedâ‘-ı ‘âlem-i fânî eylemişdür*"⁵

⁵ Rıza, Es-Seyyid (Zehrimarzade), *Tezkire-i Rızâ*, haz. Ahmed Cevdet, Neşreden, M. Sadık Erdağı, Ankara: Kalkan Matbaası, 2002, 85-86. (Bu yayın, eserin 1316/1898'deki basımına Takdim ve İndeks eklenerek yeniden basımıdır.) *Rıza Tezkire'si* Gencay Zavotçu tarafından hazırlanmış ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından e-kitap olarak yayımlanmıştır; *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009. <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,78470/zehr-i-mrzade-seyyid-mehmed-riza---tezkire-i-riza.html>. Erişim tarihi 25.02.2016. Şairin isminin bu yayında yer almamasının sebebinin, yayına esas alınan yazma nüshalarda bulunmaması olduğu anlaşılmaktadır. Şairle ilgili diğer kaynaklarda verilen bilgiler *Tezkire-i Rızâ*'da verilenlerle sınırlıdır; Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî (Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001, Sıra No. 3621, C. 2, 867-8; Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu ve Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KB, 1988, 161; M. Fatih Köksal, *Kayserili Divan Şairleri*, Kayseri: Geçit Yay, 1998, 70.

*Manzum Sözlük Geleneğinde Eğiticilik ve Öğreticilik:
Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl Örneği*

şeklindedir. Burada şairin *Lugat-i Genc-i Le'âl*'de kaydettiği 'Pîr' ifadesi bulunmamakta ve onun herhangi bir eserinin de ismi verilmemektedir. 'Sözüm' redifli bu beyitlerin şairin Nefî'nin (ö. 1635) *Sözüm* redifli na'tına yazdığı nazîreden alındığı söylenilebilir.

Tezkire-i Rızâ'daki verilen vefat tarihi 1058/1648 ile eserin sonunda tamamlanma tarihi olarak kaydedilen 1049/1639-40 (b. 78)⁶ (Pîr Mehmed Gencî, 2016: 63) yılları birbirine çok yakındır. Dolayısıyla *Tezkire-i Rızâ*'da ismi geçen Gencî mahlaslı şairle bu eserin sahibi Gencî'nin aynı kişiler olması kuvvetli ihtimaldir.

Pîr Mehmed, *Lugat-i Genc-i Le'âl*'de kendisiyle ilgili bazı bilgiler vermektedir. Bunlar eserin Mukaddime bölümündeki 42 ve 43. beyitlerinde bulunmaktadır:

Gerçi var her fende bir mikdâr elim
Yok hemân devlet feninde medhalim
Mâla yok kudret ki hayra bezl idem
Sâhibü'l-hayrât irsine gidem

Burada şair kendisinin, birçok sahada bilgili, "her fende bir mikdâr eli" bulunsa da "devlet"te resmi bir görevinin bulunmadığını söylemektedir. Şair ikinci beyitte kendisinin maddi durumunun pek iyi olmadığını, onu "sâhibü'l-hayrât" yapacak bir mal varlığının da bulunmadığını ifade etmektedir.

---

⁶ *Lugat-i Genc-i Le'âl*'in te'lif tarihi konusu ile ilgili beyit aşağıdaki eserle ilgili başlıkta ele alınacaktır.

Şair, Mukaddime'deki 28-31. beyitlerde Sultan İbrahim'i (ö. 1648) medh etmekte ve ona duada bulunmaktadır. Şairin daha sonra dönemin şeyhülislamını medh ettiği görülmektedir. Şair onu, ismini vermeden "*Müfti-i İslâm u sâhib-gazveteyn*" (b. 32) ifadesiyle kaydetmektedir. Buradaki iki gazve sahibi mealindeki "*sâhib-gazveteyn*" ifadesinden medh edilen şeyhülislamın Sultan IV. Murad (ö. 1640) ile Revan (1044/1635) ve Bağdad seferlerine (1048/1049-1638/1639) katıldığı bilinen Şeyhülislam Yahya Efendi (ö. 18 Zilhicce 1053/27 Şubat 1644) olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde iki defa sefere katılan ondan başka bir şeyhülislam bulunmamaktadır. Döneminin önemli şairlerinden birisi de olan Yahya Efendi üç defa şeyhülislam tayin edilmiştir. 1634'te üçüncü defa tayin edildiği bu görevi, 1640-1644 yılları Sultan İbrahim döneminde olmak üzere, 1053/1644 senesindeki vefatına kadar sürmüştür (Kaya, 2013: 245).

Gencî'nin Şeyhülislam Yahya Efendi ile tanışmasının, eserin Mukaddime kısmında *Lugat-i Genc-i Le'âl*'i şeyhülislamın oğlu için kaleme aldığını anlattığı 71. beyitte geçen, "*Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm*" ifadesinden 'kadîm', uzun bir geçmişi olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki "çerâğıyam" ifadesinden hareketle şairin Şeyhülislam Yahya Efendi'nin talebelerinden olduğu sonucu da çıkarılabilir. Eserdeki şairle ilgili bilgiler bunlarla sınırlıdır.

3. *Lugat-i Genc-i Le'âl*

Eserin bulunduğu yazma Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 1260'da kayıtlıdır. Bu mecmuada iki eser bulunmaktadır.

*Manzum Sözlük Geleneğinde Eğiticilik ve Öğreticilik:
Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl Örneği*

Yazmanın iç kapağında 46 yaprak olduğu kaydedilmişse de varak numaraları yazmanın 2. yaprağında başlamakta, bundan dolayı da son yapraktaki numara 45 olarak görülmektedir. İlk eser, ilk manzum sözlüklerden olan el-Ferâhî'nin (ö. 640/1242-43) *Lugat-ı Nisâbu's-Sıbyân* isimli Arapçadan Farsçaya sözlüğüdür ve 1a-18b yaprakları arasında yer almaktadır. 2b-17a arası yapraklar koparılmış olduğu için bu eser eksiktir. Mecmuadaki ikinci eser *Lugat-ı Genc-i Le'âl*'dir. Eser yazmanın 19b-45a yapraklarında yer almaktadır. Eserin sonunda istinsahın tamamlandığını bildiren "*Hurrîre fî sene min evâhiri Recebi'l mürecceb fî seneti 1064*" kaydı bulunmaktadır. Bu tarih Miladi takvimde 15 Haziran 1654'e tekabül etmektedir. Bu tarih eserin yazılmasından 15 yıl gibi çok kısa bir süre sonra olması dolayısıyla dikkati çekicidir. Eserde 703 beyit bulunmaktadır. Yazmada müstensih ismi geçmemektedir.

Gencî, eserinin adını Mukaddime' bölümündeki 77. beyitte vermektedir:

Her lugat bir lü'lü-i dürrî-misâl
Olmagın nâmın didim **Genc-i Le'âl**

Şair burada eserin adını *Genc-i Le'âl* olarak kaydetmekle beraber, eserin içeriğini de vurgulamak ve eserin bir 'tuhfe', manzum sözlük, olduğunu ifade etmek için onu 609. beyitte türünü ifade eden bu kelime ile birlikte kullanmaktadır:

Nâzım-ı **Tuhfe** ya'ni **Genc-i Le'âl**
'Abd-i hâlis fu'âd-ı ehl-i kemâl

Gencî'nin yukarıda, "*Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm*" (b. 71) mısraıyla Yahya Efendi'ye yakınlığını ifade ettiği görülmüştü. Şair eserini yazma sebebinin Şeyhülislam'ın oğluna hediye vermek olduğunu bir sonraki beyitte kaydetmektedir:

Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm
Ehle hem-vâre 'atâ-bahş u kerîm (b. 71)
Hıdmet-i mahdûma ihdâ eyledim
Mâye-i müzcâtım ibdâ eyledim (b. 72)

Gencî eserin Mukaddime'sinde, Şâhidî'nin adını anarak onun bu yolda çok emek çektiğini ve bu eseri sebebiyle kıyamete kadar dua alacağını "*Haşre dek oldu du'ânıñ mazharı*" (b. 50) şeklinde ifade etmekte ve kendisinin de eserini yazarken onu örnek aldığı bir sonraki beyitte (b. 51):

'Âkıbet merhûma peyrevlik idüp
Her 'amelde anuñ irsine gidüp

şeklinde dile getirmektedir. Kendisi doğrudan söylememekle beraber bu ifadelerden şairin eserini Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* (Kılıç, 2007) isimli eserine nazire olarak kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Gencî, "*Her lugat bir lü'lü-i dürrî-misâl*" (b. 77) ve benzeri ifadelerle sık sık (b. 52, 53, 56-59, 69-70) övdüğü eserindeki eksikliklerin görmezden gelinmesi için, büyükler kusur görmezler, "*bilürem kim 'ayb-bîn olmaz kibâr*" (b. 73) ve yücelikle kusurları örterler "*Setr ider zeyl-i keremle 'aybın*" (b. 75) diyerek okuyucuya "*Ey kereminden okuyan bakmayasın eksigime*" (b. 182) şeklinde

*Manzum Sözlük Geleneğinde Eğiticilik ve Öğreticilik:
Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl Örneği*

seslenmekte ve "*Gencî-i zâra Fâtîha diyeler*" (b. 617) ifadesiyle onlardan dua istemektedir.

Gencî eserin tamamlanma tarihini Mukaddime bölümünde vermektedir. Burada,

Bir iki ayda irüp 'avn-i Hudâ
İhtitâm-ı nazma buldum ihtidâ (b. 76)

beytinde eserini birkaç ayda yazdığını söyledikten sonra, eserin tamamlanma tarihini,

Oldı **bu manzûme** târîh-i cemîl
Tuhfemüñ nef in füzûn ide halîl (b. 78)

beytinde vermektedir. Metinde "**bu manzûme**" ifadesinin üstü çizilip, bu kelimelerin altına onların ebced hesabı ile karşılığı olan 1049/1639-40) rakamı yazılmıştır.

Edebiyat tarihiyle ilgili kaynaklarda bahsi geçmeyen bu eserin adı ilk defa *Tarama Sözlüğü*'nin başında, sözlük için kendisinden kelime seçilen eserlerin tanıtıldığı listede geçmektedir. Burada eser hakkında verilen bilgi:

"Gencî Pîr Mehmed adlı bir zât tarafından 1631 (1041)'de yazılan manzum sözlüktür. Eser iki bölümdür. Birinci bölüm Arapçadan Türkçeye, ikinci bölüm Farsçadan Türkçeyedir. Yahya bin Yakup adlı bir hattat kalemiyle 1638 (1048) yılında yazılmış bulunan bu nüsha kitapçı Raif Yelkenci'de bulunmaktadır." (Tarama Sözlüğü, 1995: C. 1, xxxii) şeklindedir.

Burada tanıtılan eser ve müellifi ile *Tarama Sözlüğü*'nde yer verilen eserin şairinin aynı kişi oldukları anlaşılma ile beraber, bu eserin *Tarama Sözlüğü*'nde tanıtılan eserden farklı olduğu görülmektedir. Burada tanıtılan eser Farsçadan Türkçeye bir sözlüktür. *Tarama Sözlüğü*'ne *Genc-i Le'âl*'den alınan kelimelerin bir kısmı bu sözlükte de bulunsu⁷ da bir kısmı burada yer almamaktadır.⁸ *Tarama Sözlüğü*'ne alınan kelimelerin geçtiği mısra ve beyitlerden bazıları bu eserdekiyle aynı⁹ olduğu gibi farklı olanlar da bulunmaktadır.¹⁰ Ayrıca her iki eserde aynı anlamdaki bazı kelimelerin imlalarında da farklıklar görülmektedir.¹¹ Raif Yelkenci'ye ait olduğu kaydedilen nüshaya ulaşamadığı için bu eserleri karşılaştırma imkânı bulunmamaktadır.¹²

Tarama Sözlüğü'nde eserin tamamlanma tarihi olarak verilen 1041/1631 tarihi ile bu eserin tamamlanma tarihi (1049/1639-40) birbirini tutmamakta, o nüshanın 8 sene önce tamamlandığı görülmektedir. Beyitte geçen tarihin verildiği "bu manzûme"

⁷ "Muymul", *Tarama Sözlüğü*, C. 5, 2821; *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 385. "Nesne", *Tarama Sözlüğü*, C. 4, 2843; *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 607.

⁸ "Assı etmek: intifâ", *Tarama Sözlüğü*, C. 1, 252; "göz otacısı: kehhâl", *Tarama Sözlüğü*, C. 3, 1829; "karaca karga: gurâb", *Tarama Sözlüğü*, C. 4, 2255.

⁹ Yukarıda verilen "muymul" ve "nesne" kelimelerinin yer aldığı mısralar her iki nüshada da aynıdır.

¹⁰ "bağa", *Tarama Sözlüğü*, C. 1, 363; *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 349.

¹¹ "Kulun", *Tarama Sözlüğü*, C. 4, 2729; "Kul", *Lugat-i Genc-i Le'âl*, b. 399.

¹² Raif Yelkenci'nin kitaplarının Süleymaniye Kütüphanesine bağışlandığı kaydedilmekteyse de bu eser Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmamaktadır (Öz, 2010: 191). TDK Kütüphanesinde de bu eserin fotokopisi veya mikrofilmli bulunmamaktadır.

kelimelerinden "bu" kelimesinin karşılığı olan 8 sayısı çıkarıldığında her iki eserin tamamlanma tarihi birbirini tutmaktadır. Gencî, bu eserin Mukaddime'sinde eserini oğlu için yazdığını kaydettiği Yahya Efendi'yi "sâhib-gazveteyn" olarak nitelemiş ve bu ifade ile onun Revan (1044/1635) ve Bağdad seferlerine (1048/1638-39) katıldığına telmihte bulunmuştu. Bu seferler Raif Yelkenci nüshasının tamamlandığı kaydedilen 1041/1631 tarihinden sonra gerçekleşmişti. Dolayısıyla eserin Mukaddime'sinde tamamlanma tarihi olarak verilen 1049/1639-40 rakamı bu tarihî gerçekle uyum içindedir ve eserin Yahya Efendi'nin Bağdad seferinden dönüşünün hemen sonrasında kaleme alınmış olduğunu göstermektedir. Her iki sözlüğün müellifi olarak Pîr Mehmed ve şairinin mahlası Gencî olarak kaydedildiği görülmekle beraber, gerek tertip ve içerik farklılığı gerekse tamamlanma tarihlerinin farklı olması, bu iki sözlüğün aynı müellife ait olsalar bile farklı eserler olduklarını göstermektedir. Şairin, *Tarama Sözlüğü*'nde tanıtılan ve 1041/1631'de Arapçadan Türkçeye ve Farsçadan Türkçeye olarak iki farklı bölümde kaleme alınan eserinin Farsçadan Türkçeye bölümünü daha sonra yeniden tertip edip Yahya Efendi'ye takdim etmiş olması muhtemeldir.

4. Lugat-i Genc-i Le'âl'deki Eğitici ve Öğretici Düşünceler

Gencî manzum sözlüklerdeki gelenek çerçevesinde her kıt'anın bahrini bir beyitte, veznini de diğer bir beyitte vermekte ve bu beytin 2. mısraında eğitici düşünceler kaydetmektedir. *Lugat-i Genc-i Le'âl* manzum sözlük olarak çocuklara hitap eder tarzda

yazıldığı için eserde edebi hayaller çok az bulunmaktadır. Şairin aşk anlayışını da yansıtan, "*Baňa cümleden yeg gelür yâri görmek*" (b. 220) mısraı bunlar arasındadır. Eser hayal unsurları yönünden çok renkli olmasa da düşünce ve hayat tecrübesine dayalı eğitici düşünceler açısından çok zengindir. Şairin bu düşüncelerini "yap, yapma, iyidir, kötüdür" tarzı basit bir öğreticilikle değil özlü, kalıcılığı ve etkileyiciliği yakalamayı amaçlayan vecize tarzı bir üslupta söylemeye yöneldiği görülmektedir. Bu sözler, ilmin değerinden cehaletin kötülüğüne, mala değer vermemekten çalışmanın önemine kadar, şairin çeşitli alanlardaki düşüncelerini ifade ettikleri kadar hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Gencî'nin kişiliğini de bize yansıtmaktadırlar.

Burada eserde yer alan eğitici ve öğretici düşünceleri onları toplayan bazı başlıklar altında şöyle sıralayabiliriz.

Bilgi

Bilgiye ve bilgili insana değer vermeme

"*Bilürem kim 'ayb-bîn olmaz kibâr*" (b. 73). Terbiye ve nezaket sahibi insanlar kusur aramaz.

"*Bilürem lutf-ı dil-i bî-reybini / Setr ider zeyl-i keremle 'aybını*" (b. 75). Şüpheli, eksik arayıcı olmayanların iyiliklerini bilirim; onlar cömertlik göstererek kusurları örterler.

"*Ey kereminden okuyan bakmayasın eksigime*" (b. 182). Ey okuyucu, büyüklük göster, eksiklerimi görmezlikten gel. Değerli insanlar başkalarının kusurlarını görmezlikten gelir.

Bilginin değeri

"*Teñri yanında yeg mâldan 'ilm*" (b. 148). Allah katında bilgi/bilim maldan daha değerlidir.

Bilginin faydası

"*İlm ü kemâle sa'y-i belîğ it iki cihânda şâd olasın tâ*" (b. 81). İlim ve olgunluk kazanmaya çalış, böylece dünyada ve ahirette mutlu olursun.

"*İlm yolında her kim ölürse didi şehîd ol mazhar-ı esrâ*" (b. 94). İsrâ eden [Bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülen] Hz. Peygamber, 'ilim yolunda ölen şehittir' dedi.

"*Her yerde 'ilmiñ luftı mukarrer*" (b. 123). İlimin iyiliği ve faydası kesinlikle her yerde görülür.

"*Edebiyle kesb-i 'ilm it k'ola yâr saña herkes*" (b. 258). Edeple ilim elde etmeye çalış, böylece herkes seni sever.

"*Eyü halef ol ki 'ilm okıya il içre olur o lâ-büd ulu*" (b. 324). İlim öğrenerek insanlar arasında değer kazanan kişi anne-babasına iyi bir halef olur.

"*Yüri ey ogul özen okı kim kamusı saña eyü olalar*" (b. 335). İnsan okumaya önem verdiğinde öğrendiklerinin faydasını görür. İnsanlar bilgili kişilere yakın olmak ve onlarla dostluk kurmak isterler.

"*Âdeme lâzım olan 'ilm ancak*" (b. 550). İnsana lazım olan sadece ilimdir.

Bilgisizliğin / cehâletin kötülüğü

"Ehl-i dile bâr-ı girân olmaya câhilden beter" (b. 288). Değerli insanlara cahiller kadar büyük sıkıntı veren başka bir şey yoktur.

"Câhil olan kişi olur iki cihânda rû-siyeh" (b. 337). Cahil insanın yüzü dünyada ve ahirette kara olur, her iki âlemde sıkıntı çeker.

"İşi câhiliñ kibr u ehlek¹³ sükûn" (b. 470). Cahillerin işi büyükleme, aptallık etme ve yerinde saymadır.

"Kubh-ı cehli añlar ehl-i 'ilm olan / K'oldı cehliyle mürekkebe çok zamân" (681). İlim sahipleri, bilgisizliğin ne kadar kötü olduğunu ve cahillerin çoğu kere bu sebeple sıkıntıya düştüklerini iyi bilir.

"Kadr-i 'ilmi câhil añlamak muhâl / 'Âlim olmadı k'ide fehmi-kemâl" (682). Cahil insanın ilmin kıymetini bilmesi imkânsızdır; ilmi olmadığı için güzel davranışları bilemez, manevi hasletleri anlayamaz.

Bilgiyi gizlememe, insanlara yardım etme

"Müşkül-güşâ-yı halk ol deme su'âle bilmem" (b.240). İnsanların zorluk çektiği konuları çözmeye çalış, sorularına 'bilmiyorum' diye cevap verme, bilgini gizleme.

---

¹³ Bu kelime metinde *ehlik* şeklinde harekelidir.

Bilgili insan

"*Pend-i üstâda sakın etme 'inâd*" (b. 442). Bilgi sahibi insanların öğütlerine karşı çıkmak, onları dikkate almamak çok yanlıştır.

"*Dünyede 'âlimler olsun câvidân*" (b. 468). Bilgili insanlar dünyada eksik olmasın, her zaman bulunsun, ebedî olarak yaşasınlar.

Kitap yazma amacı

"*Zikr-i bi'l hayırma bâ'is ola yâ Rab bu kitâb*" (b. 386). Ey Allah'ım, bu kitap benim iyilikle hatırlanmama vesile olsun. Kitap insanın iyilikle hatırlanmasını sağlar.

Okulun önemi - Öğretmenin görevi

"*Devlet yiridir okuyan oglancığa mekteb*" (b. 421). Okul çocuğun yüksek mevkilere yükselmesini sağlar.

"*Benden öğretmek ü senden okumak*" (b. 572). Öğretmenin görevi bilgi vermek, öğrencinin görevi o bilgiyi öğrenmektir.

Çalışma

Çalışmanın önemi ve ilim öğrenmede amaç

"*Çalışıkla bunu yazdım dileğim du'âdır ancak*" (b. 270). Bu kitabı çalışarak yazdım, beklediğim yalnızca duadır. İnsan bir işi ancak çalışarak başarabilir, insanlara yararlı işler yaptığında onlardan duadan başka bir şey beklememelidir.

Çalışıp meslek sahibi olmanın önemi

"Rızkını Hak'dan dile dime ki irâd teng" (b. 150). İnsan rızkını Allah'tan istemeli, kazanç az dememelidir. İnsan Allah'tan rızık istemeli ve geliri az diye iş beğenmemelik yapmamalı, çalışmayı sürdürmelidir.

"Ola âferin o kese k'enîs ola dünyede aña her hüner" (b. 312). Dünyada çok hüner sahibi olan insan övülür, takdir edilir.

"Yıldızdan aqlaram dime sendendir oñmamak" (b. 440). Bahtım kötü deyip oturmak ve kaderi suçlamak yanlıştır; iyi durumda olmamanın sorumluluğu insanın kendisindedir.

"Ögün eger hüneriñ var ise yog ise döğün" (b. 683). İnsan becerisi, hüneri varsa rahat eder, yok ise pişmanlık duyar, sıkıntı çeker.

Dünya

Dünya malına değer vermeme ve hesabını verebilecek olma

"Kim kaçarsa dünyeden 'ukbâ murâdınca ola" (b. 121). Dünyaya değer vermeyen kişi ahirette muradına erer, orada sıkıntı çekmez.

"Malıñ ayak bağıdır itme tama" (b. 404). Dünya malı ayak bağıdır, onun peşinden koşarak ömür boşa harcanmamalıdır.

"O kim büyüklene mâlıyla tez olur pâ-mâl" (b. 490). Malı ile büyüklenen kişi, o malıyla çok kısa zamanda rezil duruma düşer; malı onu zor duruma düşürür.

"*Hisâb-ı mâlî kul virse gerekir*" (b. 529). İnsan malının hesabını verecektir (insan malının hesabını verebilecek durumda değildir).

İnsan

Başkalarının eksliğini aramama

"*Bu devr içinde kişi 'ilm-ile gınâ bulmaz*" (b. 509). Bu zamanda insanlar bilgili insanın kıymetini bilmezler, onun ilmi çalışmalarını rahatlık içinde ve kolaylıkla yapacağı imkâna kavuşmasını sağlamazlar.

Büyüklerin tecrübelerinden yararlanma

"*Babañ öğüdin diñle tâ 'ömrüñ ola artık*" (b. 203). Babanın sözünü tut, ömrün uzun olur; büyüklerin tecrübesinden faydalanan kişi vaktini boşa harcamamış olur.

"*Uludan diñlemekdir saña lâzım olan şey*" (b. 272). İnsana en çok gereken şey büyüklerin sözlerini tutmaktır.

Değer bilme, takdir etme

"*Okıyanlardan du'â-yı hayr ümîdim ve's-selâm*" (b. 96). Okuyuculardan beklediğim sadece beni iyilikle hatırlamalarıdır. Kitap yazmak gibi insanlara yararlı işler yapanlar, takdir edilip kendilerine dua edilmesini beklerler.

"*Delîl-i kârîñ ola her zamân seniñ Kur'ân*" (b. 703). İnsan her zaman Kur'ân'ın yolundan gitmeli, onu rehber edinmeli, onun değerini bilmelidir.

Doğruluğun önemi

"Gitmez itmez togrı yol ayagıña taş deger" (b. 166). Doğru yolda gitmeyen sıkıntı çeker.

"Âdem bir iş itmek gerek gayrı peşîmân olmaya" (b. 310). İnsan sonradan pişmanlık duymayacağı işlerle uğraşmalıdır.

"Togrulukdır iki 'âlemde saña râh-ı savâb" (b. 370). İnsana dünyada ve ahirette yararlı olacak davranış doğru olmaktadır.

"İç u tış bir olmak gerek dâ'imâ" (b. 488). İnsanın içi ve dışı her zaman bir olmalıdır.

İkiyüzlülüğün kötülüğü

"Dünyâda iki yüzli mürüvvetsiz olur hep" (b. 406). İkiyüzlü insanlardan iyilik gelmez.

İnsanlara minnet etmeme

"Eyü kem emr-i Hakk-ile olur insândan gelmez" (b. 238). İyilik ve kötülük Allah'ın takdiri ile, insanlardan değildir.

"Dükeli nesneñ iste Teñriden" (b. 607). İnsan her şeyi Allah'tan istemeli, insanlara minnet etmemelidir.

İnsanlara karşı dikkatli olma, onlardan iyilik beklememe

"Zamâne halkında yok hakikat hemân Hudâ'ya tevekkül it sen" (b. 355). Devrin insanlarında doğruluk, güvenilirlik yok, sen yalnız Allah'a güven.

Kanaat etmek

"*Aza kâni' olasın saña yegrek olur ol*" (b. 286). Az ile yetinmek insan için en iyisidir.

"*Kanâ'at kıl ziyân olmaz gelende*" (b. 511). İnsan kendisine takdir edilenlere kanaat etmeli, onu beğenmemelik yapmamalıdır.

Kavgacı ve sert mizaçlı olmanın kötülüğü

"*Kim ki önegülik eder aña hebâ olur emek*" (b. 353). Büyükleme, öne çıkmak isteyen kişiye çekilen emekler boşa gider; böyle insanlardan hayır gelmez.

Sabırlı olmanın faydası

"*Sabr ider sâhibini devletlü*" (b. 574). Sabır insanı yüksek makamlara ulaştırır.

Temiz gönüllü olma, kendini sevdirme, insanlara zarar vermeme

"*Dil sâf ol özün sevdire fânî mi değil dünyâ*" (184). Temiz gönüllü ol, insanlara kendini sevdire, dünya gelip geçici değil mi? İnsandan geriye yalnız sevgi kalır.

"*Sâf dil ol olma sakın rîş-hand*" (b. 388). Temiz gönüllü ol, sakın insanları küçümseme.

"*Yâ Râb nasîb eyle bunu tab'ı mukbile*" (b. 423). Ey Allah'ım bunu (kitabımı) okumayı temiz huylu, değerli insanlara kısmet et. İnsan iyi karakter sahibi ve temiz gönüllülere emek çekmek, yardım etmek ister.

Yalan söylemenin kötülüğü

"Sözüñ gerekdir ki toğrı ola ne fâ'ide var yalan dimekte" (b. 368). İnsana yakışan doğru konuşmaktır; yalan söylemenin bir yararı yoktur.

"Yahşıdır o kimse k'ola gerçek" (b. 548). Doğru sözlü, içi-dışı bir olan insan iyi insandır/güzel insandır; insana yakışan da budur.

"Kizb olan güftârda olmaz sebât" (b. 619). İçinde yalan bulunan sözün bir değeri ve etkisi olmaz.

Yardımlaşmanın güzelliği

"Her insânîñ işi degil iş bitürmek" (b. 205). İnsanlara yardım etmek herkese nasip olmaz; insanlara yardım etmeyi değeri, yüksek karakter sahibi kişiler sever.

Sevgi

Sevgilinin ve dostluğun değeri

"Baña cümleden yeg gelür yâri görmek" (b. 220). İnsanın sevdiği kişiyi ve dostunu görmesi her şeyden daha değerlidir.

Allah sevgisi

"Gerek mihr-i Hudâ'ya kalb-i ehl-i dil ola merkez" (b. 222). Gönül ehli insanların kalbine yakışan, Allah sevgisine yönelmektir; kalbin Allah sevgisinden başka bir şeyle meşgul olması yanlıştır, ona yakışmaz.

Sözlük

İlmî çalışmalarda sözlük bilgisinin önemi

"*Ey ogul çalış lugat okı saña güçirek olmaya bilgüler*" (b. 322). İnsan sözlük bilgisine, kelimelerin anlamlarını öğrenmeye yönelmelidir, böylece bilgi sahibi olmak, ilim öğrenmek kolaylaşır.

Sözlüğün herkese gerekli olması

"*Her kim lugâtı okumak isterse verile*" (b. 422). Sözlük, ona ihtiyacı olan insanlardan gizlenmemelidir; ilim öğrenmek isteyen herkes için sözlük kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.

5. Lugat-i Genc-i Le'âl'de Öne Çıkan Eğitici ve Öğretici konular

Gencî'nin yukarıdaki sözlerinde eğitim ve insan hayatı ile ilgili düşüncelerinde şu konulara odaklandığı görülmektedir:

İlmin Değeri

Lugat-i Genc-i Le'âl'de, türü gereği en çok ilmin önemi ile ilgili düşüncelere yer verilmekte, eserin hitap ettiği çocuklara ilmin değeri anlatılmaktadır. Şair bunun önemini, "*Âdeme lâzım olan 'ilm ancak*" (b. 550) sözüyle ifade etmekte ve ilmi insan için dünyadaki en hayati unsur olarak nitelemektedir. İlmin ne kadar değerli olduğunu da veciz bir üslupta "*Teñri yanında yeg mâldan 'ilm*" (b. 148) şeklinde dile getirmektedir. Şair, ilmin sadece Allah katında değil insanlar arasında da sevilmeyi temin ettiğini etkili bir ifade ile söylemektedir: "*Edebiyle kesb-i 'ilm it k'ola yâr saña*

herkes" (b. 258). Şair, bu düşüncüyü başka bir mısrada da tekrarlayarak ilmin insan için ne derece faydalı olduğunu, insanların bilgi sahibi kişilerle dostluk kurmak, onlara yakın olmak arzusunda olduklarını söyleyerek dile getirmektedir "*Yüri ey ogul özen okı kim kamusı saña eyü olalar*" (b. 335). Gencî, ilmin insana kazandırdıklarını en zengin içerikle ifade ettiği mısrada ise onun sadece dünyada değil ahirette de mutluluk kaynağı olduğunu şöyle dile getirmektedir: "*İlm ü kemâle sa'y-i belîğ it iki cihânda şâd olasın*" (b. 81).

Eserdeki ilimle ilgili en dikkat çekici ifadelerden biri bilginin gizlenmemesini dile getirdiği "*Müşkül-güşâ-yı halk ol deme su'âle bilmem*" (b. 240) sözüdür; bu söz Gencî'nin yardımsever bir kişi olduğunu gösterdiği kadar onun ilmin gelişmesine verdiği değeri de yansıtmaya bakımdan önemlidir. Şairin "*Dünyede 'âlimler olsun câvidân*" (b. 468) ifadesiyle yeryüzünde bilginlerin eksik olmamasını dile getirmek kadar, dünyaya onların yön vermesini anlatmak istediği söylenilebilir.

Cehaletin Kötülüğü

Gencî'nin, ilmi yücelttiği ifadeleri kadar cehaleti eleştiren tasvirleri de çok dikkat çekicidir. Şairin buna birçok beyitte yer vermesi, onun bu konuya verdiği büyük önemin bir göstergesidir. Bu ifadelerden bazıları şunlardır: Cahil kişi iki cihanda yüzü kara olur, "*Câhil olan kişi olur iki cihânda rû-siyeh*" (b. 337); cahilin, ilmin değerini anlaması imkânsızdır, "*Kadr-i 'ilmi câhil aîlamak muhâl / 'âlim olmadı k'ide fehm-i kemâl*" (b. 682); cahil kişi gönül ehli kişilerin en büyük sıkıntı kaynağıdır, "*Ehl-i dile bâr-ı girân*

olmaya câhilden beter" (b. 288) ifadeleriyle şairin cahilleri çok ağır bir dille tasvir ederek okuyucuyu ilim sahibi olmaya yöneltmek istediği görölmektedir.

Çocuk Eğitimi

Lugat-i Genc-i Le'âl, çocuklara yönelik bir eser olması dolayısıyla, doğrudan çocuk eğitimine yönelik düşünceler yönüyle de çok zengindir. Vecize üslubunda söylenen bu sözlerden, "*Babañ öğüdin diñle tâ 'ömrüñ ola artık*" (b. 203) ve "*Uludan diñlemekdir saña lâzım olan şey*" (b. 272); "*Pend-i üstâda sakın etme 'inâd*" (b. 442) mısralarında çocuğun büyüklerin tecrübelerinden faydalanmasının önemi dile getirilmektedir. Eserde ilmin öğrenildiği yerin değerinin de özellikle dile getirildiği, okulun kişinin yüksek makamlara ulaşmasını sağlayan yer olduğu "*Devlet yiridir okuyan oglancıga mekteb*" (b. 421) ifadesiyle dile getirilmektedir. şairin bu mısradaki bilginin öğrenildiği yerin insana katkısını da ifade ederek okula gitmeyi özendirmek istediği görölmektedir.

Yetişkin Eğitimi

Gencî'nin eserinde sadece çocukların değil yetişkinlerin eğitimine de önem verdiği, onlar için söylediklerinde kişinin hayatındaki en önde gelen konulara odaklandığı görölmektedir. Bunlardan çalışmanın önemi ile ilgili, "*Rızkını Hak'dan dile deme ki irâd teng*" (b. 150) ve "*Yıldızdan ağlarım dime sendendir oñmamak*" (b. 440) mısraları dikkati çekmektedir. Bu örneklerden ikincisi aynı zamanda şairin yaşadığı dönemde toplumda yaygınlaşan bir işi yapıp yapmamayı yıldızlara bakarak karar

verme anlayışına bir eleştiri mahiyetindedir. Şairin burada kişinin mutluluğunun kendi elinde ve çalışmasına bağlı olduğunu anlatmak istediği görülmektedir.

Şairin insan hayatının önemli unsurlarından birisi olan mal sahibi olma konusunda çok durduğu ve ona gereğinden fazla önem vermenin getireceği tehlikeleri veciz bir üslupta ifade ettiği görülmektedir. Bu çerçevede söylenen "*Malñ ayak bağıdır itme tama*" (b. 404), "*Aza kâni 'olasın sana yegrek olur ol mâl*" (b. 286) ve "*O kim büyüklene mâhıyla tez olur pâ-mâl*" (b. 490) mısraları bu konuda öne çıkmaktadır. Şair "*Hisâb-ı mâlı kul virse gerektir*" (b. 529) sözü ile konunun dini boyutunu da dile getirirken, "*Dil sâf ol özün sevdire fânî mi degil dünyâ*" (b. 184) mısrayla dünya malına karşı alınacak tavır ve sevginin maldan daha değerli olduğunu çok zarif bir şekilde ifade etmektedir.

Eserde önem verilen bir başka konu ise doğruluktur. Onun bu konuda söyledikleri döneminin eleştirisi olarak da değerlendirilebilir. Şairin bu konuyla ilgili öne çıkan düşüncelerinden bazıları şu mısralarda görülmektedir: "*Kizb olan güftârda olmaz sebât*" (b. 619) ve "*Yahşıdır o kimse k'ola gerçek*" (b. 548) mısraları yalanın kişisel boyutunu ele alırken "*Dünyâda iki yüzli mürüvvetsiz olur hep*" (b. 406) sözü yalanın toplum hayatına olan etkisini dile getirmekte, onun toplumdaki dayanışma duygusuna zarar vereceğini yansıtmaktadır. "*Sözün gerekdir ki doğru ola ne fâi'de var yalan dimekte*" (b. 368) mısraı ise yalan söylemenin en içten eleştirilerinden birisidir.

Şairin yukarıdaki düşünceler yanında, kişinin hayatta mutlu olmasında etkili olacak birçok ifadeye de eserinde yer verdiği görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Şair, "*Bilürem kim 'ayb-bîn olmaz kibâr* " (b. 73) mısraında başkalarının eksikliğini aramanın yanlışlığını; "*Kim ki önegülik eder aña hebâ olur emek*" (b. 353) sözüyle kavgacı, sert mizaçlı olmanın kötülüğünü; "*Öğün eger hüneriñ var ise yog ise döğün*" (b. 683) diyerek meslek sahibi olmanın önemini ve ona sahip olmamanın kötülüğünü; "*Sabr ider sâhibini devletlü*" (b. 574) ifadesiyle sabrın insana neler kazandıracığını etkili bir üslupla dile getirmektedir.

Sosyal Eleştiri

Gencî eserinde yaşadığı dönemde sosyal yapıda gördüğü aksaklıklara da sık sık dikkati çekmektedir. Bu konuda yukarıdaki mısralardan bazılarında dile getirilenlerden başka, döneminde ilim ehline yeteri kadar değer verilmediğini anlatan, "*Bu devr içinde kişi 'ilm-ile gınâ bulmaz*" (b. 509) mısraı dikkat çekicidir. "*Mâla yok kudret ki hayra bezl idem*" (b. 43) mısraını da bu çerçevede ele almak gerekir. Şair bu sözlerle kendi durumunu da dile getirmekte, ilim ehli bir kişi olarak hayır yapmaya gücü yetecek kadar bir gelirinin olmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde "*Her insânıñ işi degil iş bitürmek*" (b. 205) mısraı, şairin toplumda yardımlaşma konusundaki eksikliği dile getirmenin yanında beklediği ilgiyi göremediğinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. "*Zamâne halkında yok hakikat hemân Hudâ'ya tevekkül it sen*" (b. 355) sözü, şairin yaşadığı dönemin insanlarına doğruluk ve güvenilirlik

konusundaki eleştirisi olduğu kadar, onun bu husustaki hayal kırıklığının bir ifadesi olarak da görülmelidir.

Lugat-i Genc-i Le'âl'de tasavvufî içerikli sözler de görülmektedir. Bunlar arasında, zühd hayatını ve dünyaya değer vermemeyi telkin eden, "*Kim kaçarsa dünyeden 'ukbâ murâdınca ola*" (b. 121) mısraı; kişiyi doğrudan Allah'a yönelmeye teşvik eden, "*Eyü kem emr-i Hakk-ile olur insândan gelmez*" (b. 238) ve "*Dükeli nesneñ iste Teñriden*" (b. 607) mısraları dikkat çekmektedir. İnsan kalbinin sadece Allah sevgisine mekân olması gerektiği düşüncesini ifade ettiği "*Gerek mihr-i Hudâ'ya kalb-i ehl-i dil ola merkez*" (b. 222) mısraı ise şairin tasavvufî düşüncelere de sahip olduğunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu sözler ve eserde isminin önüne kaydettiği, tarikat büyükleri için de kullanılan "pîr" sıfatı göz önüne alındığında, Gencî'nin tasavvufî düşünceleri benimseyen bir kişi olduğu ve bu düşüncelerini diğer insanlara da telkin etmek istediği söylenilebilir.

Sonuç

Pîr Mehmed Gencî'nin hakkındaki bilgiler *Lugat-ı Genc-i Le'âl*'de kendisinin ifade ettikleri ile sınırlı bulunmaktadır. Eserdeki "*Şeyhü'l-islâmuñ çerâğıyam kadîm*" ifadesinden şairin Şeyhülislam Yahya'yı (ö. 1053/1644) yakından tanıdığı anlaşılmakta, dolayısıyla onun 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kesinlik kazanmaktadır. Böylece *Tezkire-i Rızâ*'daki onun vefatıyla ilgili "*1058 (1648)'de vedâ '-ı 'âlem-i fânî eylemişdür*" ifadesi te'yd edilmekte, oradaki bilgiler açıklık kazanmaktadır.

Bu çalışmada tanıtılan metnin şairi Pîr Mehmed Gencî ile Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Tarama Sözlüğü*'nde yer alan *Genc-i Le'âl*'in şairi Gencî'nin aynı kişi olduğu ve burada tanıtılan eserin *Tarama Sözlüğü*'nde kullanılan eser ile benzerlikleri olduğu görülmektedir. *Genc-i Le'âl*'den *Tarama Sözlüğü*'ne alınan ve Arapça karşılığı bulunan Türkçe kelimeler bu eserde bulunmamaktadır. Burada tanıtılan eser o nüshanın sadece Farsçadan Türkçeye bölümünün yeniden düzenlenmiş şekli olmalıdır. Eserin Farsça bölümünden *Tarama Sözlüğü*'ne alınan kelimelerin yer aldığı beyitlerden bazılarının bu nüshada farklı olması, şairin Şeyhülislam Yahya'ya takdim ederken eserinin Farsçadan Türkçeye olan bölümünü yeniden düzenlediğini göstermektedir. Tespit ettiğimiz bu eserle *Tarama Sözlüğü*'nde bahsedilen kayıp eserin sadece bir bölümüne, Farsçadan Türkçeye olan kısmına nispeten ulaşıldığı söylenilebilir.

Gencî'nin eserinde kelime öğretmek kadar eğitim anlayışı ve kişilik gelişimi ile ilgili görüşlerini aktarmayı da önemseydiği görülmektedir. Manzum sözlükler her ne kadar çocuklar için yazılıyor olsalar da eserde yer alan eğitici düşüncelerin birçoğunun çocuk seviyesinin üstünde olması, şairin yetişkinlerin eğitimine de önem verdiğini göstermektedir. Eser bu yönüyle yazıldığı dönemin eğitim anlayışını da yansıtmaktadır. Eserde toplam 60 kadar beyitte eğitici düşünceler görülmektedir. Eserin 703 beyit olduğu dikkate alındığında eserin yaklaşık %9'unun bu tür ifadelerle ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum şairin insanın kişilik gelişimine ve eğitimine verdiği önemin göstergesidir.

Eserin dikkati çeken diğerk önemli bir boyutu da değerler eğitimi ile ilgili düşünceler taşımasıdır. Şairin bu ifadelerinden, bireyin eğitimi kadar onun karakter gelişimi ile de ilgilenmeyi önemli gördüğü anlaşılmaktadır. Eserdeki düşüncelerin birçoğu, eğitimin de ötesinde kişinin bütün hayatında dikkate alması gereken konulara değinmektedir. Bunlar arasında özellikle bireye yaklaşımda sevgi konusunu vurgulaması dikkati çekmektedir. Günümüzde eğitimle ilgili çalışmalarda bireyin hayatta başarılı ve mutlu olması için, onu sadece bilgi ile donatmanın yeterli olmadığı, onun içinde bulunduğu toplumla uyum içinde yaşayabilmesini sağlayacak değerlerle donatmanın gerekliliği daha fazla öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında bireyin mutluluk ve başarısında duygusal zekâ gelişiminin de büyük öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Sevgi konusunun ele alındığı mısralarda, *Lugat-i Genc-i Le'âl*'in bu açıdan da günümüzün eğitim anlayışına katkı sağlayacak unsurlar içerdiği görülmektedir.

Bu tür eserler bireyin ve toplumun eğitiminde, değerler ve sevgi eğitimine özel bir önem vermekte, dolayısıyla eğitimde buna önem verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Manzum sözlük geleneğinin bir ürünü olarak *Lugat-i Genc-i Le'âl* bu yönüyle bu türdeki eserlerin önemli miktarda bir düşünce birikimi barındırdıklarını ortaya koymakta ve bu türdeki eserlerin bu yönleriyle düşünce ve eğitim tarihi çalışmaları için önemli kaynaklar arasında yer alması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışma ile Türk eğitim tarihi çalışmalarında, özellikle çocuk eğitimi ile ilgili araştırmalarda bu türde yazılan eserlerin değerlendirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir.¹⁴

¹⁴ Manzum sözlüklerin tamamında yer alan eğitici ve öğretici düşüncelerin Türk eğitim tarihi çalışmalarına kaynaklık edebilmesi için bu eserlerdeki eğitici ve öğretici ifadeleri tespit etmeyi amaçlayan ayrı bir çalışma yürütmekteyiz.

Kaynaklar

- Akçay, Y. (2011). Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (4, Yaz): 281-333.
- Aktin, Ö. (2002). Kâşgarlı Mahmud. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (25): 9-15.
- Durmuş, İ. (2009). Sözlük: Arapça. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37): 398-401.
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- İpekten, H. - M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: KB.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Ankara: MEB.
- Kaya, B. (2013). Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (43): 245-246.
- Kılıç, A. (2007). Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin), *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (2/4): 516-548.
- Kocapınar, P. (2015). Sözlüklerin Ortaya Çıkışıyla İlgili Teoriler Üzerine Bir Değerlendirme, *Gazi Türkiyat*, (16): 129-141.
- Kusurî Ömer Efendi (2002). *Tuhfe-i Kusûrî Tazmîn-i Şâhidî (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Haz. K. Altun, Kayseri: Laçın Yayınları.
- Mes'ûd Lutfî Efendi. (2013). *Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Haz. A. Tanyıldız, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Öz, Y. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özdemir, Ş. (2105). *Ahmed-i Dâî'nin Ukûdü'l-Cevâhir'i: İnceleme-Tenkitletli Metin- Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pîr Mehmed Gencî. (2016). *Lugat-i Genc-i Le'âl: Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Haz. C. Bayak, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Rızâ, Es-Seyyid (Zehrimârzâde). (2002). *Tezkire-i Rızâ*, Haz. Ahmed Cevdet, Neşreden, M. Sadık Erdağı, Ankara: Kalkan Matbaası. (Eserin ilk baskısı 1316/1898'dedir. Burada eserin bu baskısının tıpkıbasımı eserin sonuna yeni harfli bir Önsöz, İçindekiler ve İndeks eklenerek yapılmıştır.)
- Tarama Sözlüğü*, (1943-1977) Ankara: Türk Dil Kurumu, 8 Cilt.
- Topaloğlu, A. - M. S. Kaçalın (2009). Sözlük: Türkçe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37): 402-414.
- Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nâilî (Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri)*, Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, Sayı 2: 92-101.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Yazıcı, T. (2009). Sözlük: Farsça. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (37): 401-402.
- Zavotçu, G. (2009). *Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ: Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Tezkiresi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ekitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78470/zehr-i-marzade-seyyid-mehmed-riza---tezkire-i-riza.html>. Erişim. 25.02.2016.